

Специфіка аграрних відносин середньовіччя та раннього Нового часу

Ю.М. Михайлюк

АДМІНІСТРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЧЕРКАСЬКИХ І КАНІВСЬКИХ СТАРОСТ КІНЦЯ XV – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVI ст.*

Традиційно старости пильнували за виконанням підданими визначених повинностей. Останні включали в себе такі роботи, як ремонт замкових укріплень, острогу, мосту і валу. Влада забезпечувала участь місцевих мешканців у несенні польової та острогової сторожі, постачання підводами і стацією великокнязівських та іноземних послів тощо [1, 81-82, 94-95].

Водночас, користуючись службовим становищем, старости самостійно запроваджували нові повинності понад встановлені. У більшості випадків вони були спрямовані на особисту користь старости. О. Дашкович, наприклад, змушував черкашан “каждого дня на себе робити, дрова возити, сена косити, неводы волочити и иным дей работы ими замышлять, чего они передъ тымъ съ предковъ своихъ неповинни были робити”. В іншому випадку він обклавав повинностями (“озера волочити, боброві гони гонити”) жителів Бузукова, що належали Києво-Печерському монастирю і абсолютно не підлягали владі черкаського старости [2, 8 – 9]. Нововведення у повинностях практикували і його наступники, зокрема В. Тишкевич, А. Пронський, О. Горностай [3, 388 – 392].

Утримання на належному рівні обороноздатності та військового потенціалу Черкаського і Канівського повітів, забезпечення політичного іміджу та вирішення зовнішньополітичних проблем, утримання та поліпшення дієвості місцевого управлінського апарату тощо значною мірою залежало від фінансової і матеріальної бази. Тому закономірно значущою у сфері діяльності повітової адміністрації перебувала податково-фінансова ланка.

Доходну частину адміністрації повітів необхідно розмежовувати на два виміри – якісний і категоріальний. Під якісним виміром слід розуміти податкові надходження у вигляді двох традиційних форм – грошової та натуральної.

У категоріальному вигляді передбачається певна класифікація податків відповідно до їх змісту. Варто відзначити такі основні їх групи (середина XVI ст.):

1. Податки, спрямовані на забезпечення замкової і острогової сторожі. У джерелах вони відомі під назвами “сторожовищина” або “кликовщина” в еквіваленті 2-3 гроші від диму [1, 81 – 82, 95];

2. Судові збори. Ця категорія включала в себе грошові стягнення на користь старости, пов’язані з виконанням судово-адміністративної функції. Серед них такі, як “пересуд” (стягувався з позивачів, котрі виграли судовий процес в еквіваленті 4 грошів у Черкасах та 30 грошів у Каневі), “вина”, “повинне” (штраф у межах, передбачених Статутом 1529 р.), “повежне” (стягувалося з арештованого. В Черкасах воно передбачалося в межах 12 грошів, у Каневі – 30 грошів) тощо [3, 97; 1, 84, 96].

3. Митні збори збиралися з торгових людей, котрі проходили суходолом чи водним шляхом через міські центри повітів, але тільки з тих, хто не мав “безмитних листів” (3 гроші від копи – у Черкасах, 2 гроші від копи – у Каневі). Ними на користь старост і підстарост (зазвичай, у вигляді дорогого одягу, елементів кінського спорядження та зброї) обкладалися також і купецькі каравани, що рухалися з Криму чи назад [1, 82, 96].

4. Торгівельні збори стягувалися за право ведення торгівлі. Традиційними серед таких були “обвістка” (податок, що сплачувався новоприбулим торговцем при здобутті дозволу на комерційну діяльність. Його сума у Черкасах становила 1 гріш, у Каневі – 2 гроші), “помірне” (стягувалось із тих товарів, що продавалися з воза: “отъ збожжя на торгу старосте померного отъ четвертки по 4 пенязи”) [3, 90; 1, 82, 96] та інші.

5. Податки зі степових промислів сплачували при поверненні зі здобиччю ватаги уходників, котрі ходили за сіллю, на звірині (у тому числі боброві) та рибні лови, за медом. Данини з таких промислів стягувалися частіше у натуральному вигляді – частину від здобичі, а інколи – у грошовому еквіваленті. Так, соляники зазвичай віддавали черкаському старості 1-2 ковші солі. Бобровники давали “поклон” – 2 бобри. На користь старости також йшла третина звіриної здобичі. Рибалки змушені віддавати третину осетрового улову тощо [1, 83, 85 – 86; 4, 259 – 260].

6. Специфічні податкові збори, пов’язані з особливостями порубіжного життя Черкаського і Канівського повітів. Такими були побори з “бутинків” (здобичі в процесі “ходіння в козацтво”, з якої старості призначалося “одно што лепшее: кони або зброя, або языкъ”), з “полоняників” (у втікача з татарського полону староста міг взяти коня, натомість зобов’язаний був забезпечити того одягом і взуттям), з коней, що опинилися в “диках” (при представленні до замку збіглих коней, що належать немісцевому мешканцю, останній має сплатити старості за кожного з них по дванадцять грошей) [1, 83, 87].

7. Святкові подарунки. Вони підносилися старості на честь деяких свят: “весільна кунія” (при

* Закінчення. Початок див.: «Український селянин». – 2003. – Вип. 7.

виході заміж дівчина чи вдова сплачували старості відповідно 12 і 30 грошей), “колядки” (дарунки переважно на релігійні свята, зокрема, Різдво Христове. У вигляді хутра лисиць чи куніць або ж грошима) [1, 84, 96; 5, 10].

Зазвичай подібні доходи у державі розділялися на такі, що йшли на користь “господарського скарбу” і ті, що передбачалися безпосередньо старості [6, 76]. Однак специфіка порубіжного життя Черкаського і Канівського повітів фактично нівелювала вказане розмежування. Більше того, схоже, що такий стан речей влаштував верховного володаря, оскільки відомі нині джерела не засвідчують спроб відновити існуючу в інших регіонах традицію. Відповідно, місцеві урядники розпоряджалися прибутками повітів на власний розсуд. Хоча це не означає, що старости використовували їх абсолютно для власної користі. Державні інтереси у більшості випадків стояли на першому плані.

Проте наявні доходи повітів не могли достатньою мірою забезпечити необхідні витрати на підтримання як обороноздатності замків, так і утримання старост, їх адміністративного апарату та служебників. Це вимагало пошуку нових надходжень, зокрема, прохання дотації із державної скарбниці. Так, Ян Хрщонович для утримання організованої шойно польової сторожі навколо черкаського замку звернувся до короля за фінансовою допомогою. Щоправда, той відповів відмовою, вважаючи, що черкаський староста має достатньо прибутків для покриття необхідних видатків [5, 54; 6, 70 – 71]. Тобто влада не завжди охоче йшла назустріч місцевим урядовцям.

Таким чином, широкі владні повноваження і можливості в межах регіону, а в їх числі – фактично повний контроль над доходами, з одного боку, а також брак коштів, а подекуди і власні амбіції – з іншого, часто спонукали старост до зловживань у податковій сфері. Це виявлялося, головним чином, у таких маніпуляціях, як збільшення обсягів стягнень, розширення кола суб’єктів оподаткування, запровадження нових видів податків. До таких непопулярних заходів одним із перших активно вдався О. Дашкович. Саме з часів його старостування виходить традиція збору по 1 золотому з черкашан – власників човнів – за транспортування водним шляхом майна торгових караванів [5, 10]. В середині XVI ст. такий податок став уже звичним явищем у Черкасах і Каневі [1, 83, 96].

Важким тягарем на населення лягло нововведення, пов’язане з привнесенням старості різдвяних подарунків. За звичаєм, на честь цього свята він отримував у подарунок хутро куніці від групи осіб з 5-6 чоловік. О. Дашкович вніс зміни у цей порядок таким чином, що зобов’язував окремо кожного з них і навіть їхніх наймитів подавати хутро куніці чи лисиці, або ж при відсутності такого – 12 грошів. З обуренням сприйняли міщани й іншу “новину”, відповідно до якої по смерті чоловіка чи потрапленні його у татарський полон “весь статокъ его отъ жоны и отъ детей себе бираль” тощо [5, 10]. Незважаючи на скарги черкаських жителів на О. Дашковича до короля,

аналогічну політику став проводити і його наступник – В. Тишкевич, що в результаті привело у 1536 р. до повстання жителів Черкас та Канева [7, 81 – 89]. Новими податками обтяжували й інші урядовці: А. Пронський, О. Горностай [3, 91 – 92], М. Вишневецький. Останній, зокрема, самочинно запровадив збір коштів для сплати замковій охороні, послуги котрої завжди покривались за рахунок “господарського скарбу” [5, 181].

Однак при всьому цьому черкаський і канівський старости все-таки відповідально ставилися до вирішення фінансово-господарських справ ввірених їм повітів, виконуючи при цьому зобов’язання “пожитковъ господарскихъ, што будетъ здавна на замокъ прислухало, и всякихъ пошлинъ повинныхъ ничымъ не впускати и того пыльное смотрети, жебы никоторыи службы и дачки и иншыи повинности и пожытки господарские звечыстыи отъ замку ничымъ не отходили, ани ся уменьшали...” [5, 12].

Адміністративно-господарська сфера діяльності черкаських і канівських старост перебувала у безпосередньому зв’язку з їхніми судовими функціями. Зосереджуючи в своїй посаді судову владу в межах визначеної юрисдикції, вони набували статусу захисників прав місцевих мешканців. З цього виходив і їхній головний обов’язок у зазначеній галузі – судити і карати винних.

Розслідування злочину, суд і покарання були стрижневими і безперечними елементами досягнення справедливості та законності. Зазначена парадигма виходила із сутності основних законодавчих актів, в першу чергу “Уставних грамот мешканцям Київської землі” (1507, 1529 pp.). Саме тут були задекларовані головні принципи врегулювання правовідносин. Серед них такі, як притягнення до відповідальності лише тих, хто перебуває в межах визначеної юрисдикції (“...а без права намъ людей не казнити, а ни губити, а ни имень не отнимати...”); недопустимість покарання невинних, у тому числі безпідставного перекладання вини на інших (вини батька на дітей чи дружину і навпаки тощо); виносити покарання лише за вироком суду (“А кто кого обадить, а любо обмовить, тайно ль, явно ль, ино того ни одною виною не казнити, ни няствомъ, ни шыєю: олиж поставити на явномъ суду хрестіянскомъ ... и право вчинити...” [8, 33-34, 208].

Судова компетенція старост була чітко окреслена урядовими документами і передбачала пріоритетний розгляд таких кримінальних справ, як “квалт домовый, пожару, паненьский або невестский квалт, разбой на добровольной дорозе” [9, 80; 10, 27-28; 11, 18]. Тобто, йдеться, головним чином, про види злочинів, пов’язані із замахом на життя та здоров’я конкретних людей, посягання на майнову власність. Останній включав у себе розбійні напади з метою грабунку як на місцевих жителів, так і вихідців з інших країв Литовського князівства та іноземців (купців, дипломатів тощо) [12, 1; 13, 542; 14, 49]. Сюди також відносяться межові суперечки стосовно земельних наділів, протизаконне проникнення і ведення господарської діяльності в промислових угіддях, що належали конкретним

власникам на правах спадкового чи умовного володіння.

Поряд із цим, до присуду старости належав ряд питань, пов'язаних із злодійством, наклепом на особу, успадкуванням спадщини покійного, врегулюванням суперечок стосовно виконання тих чи інших повинностей [8, 34-35] тощо.

У вирішенні будь-якої судової справи існувала певна процедура. Прикладом її може бути розгляд поземельного конфлікту – звичного явища того часу. Отримавши заяву позивача, староста проводив процес дізнання. Якщо володіння позивачем тією чи іншою землею, за його словами, відбувалося на традиціях старовини (що могло бути підтверджено навіть королівською грамотою), урядовець скликав свідків і опитував їх. Свідками у цій ситуації, зазвичай, виступали люди в літах, авторитетні та поважні. Так, у відомій справі суперечки між Київським Пустинським монастирем і черкашанами О. Горностай залучив до опитування “людей добрых старых черкаских, войта черкаского на имя Чигаса ... и иныхъ мещан, старыхъ людей, которые бы то достаточно ведали...” [8, 402]. Взнявши до уваги свідчення, староста виносив свій вердикт, котрий записувався до судової книги. Сторона, що виграла процес, отримувала скріплену старостинською печаткою виписку з судової книги, де було вказане судові рішення [8, 402]. Такий судовий розгляд мав обов'язковою умовою присутність представників шляхетського стану (князів, панів, зем'ян) [8, 402; 15, 11], що підтверджували законність старостинського рішення.

Загалом, судові справи різного ґатунку, як правило, велися за аналогічною схемою. Натомість судові вироки і міра покарання залежно від ситуації мали далеко неоднозначний характер. Вони коливалися, починаючи від грошової компенсації, визнання і узаконення права на власність (володіння), позбавлення маєтності тощо і завершуючи смертною карою. Остання практикувалася старостами, як правило, у випадках, коли злочин загрожував державним інтересам. Такими, зокрема, була державна зрада (“хто имеет на насъ лихо мыслити, а любо на землю нашу, того казнити шыєю и именемъ”) [8, 33 – 34, 208], розбійні напади на іноземних купців і дипломатів, особливо татарських і турецьких [14, 49; 13, 542; 16, 84, 102], що вело за собою напруження стосунків із відповідними державами тощо.

Важливим є з'ясування питання про те, які соціальні категорії населення підлягали судовій юрисдикції старост. У першу чергу сюди слід зарахувати селян і міщан Черкаського і Канівського повітів, які мали статус “подданныхъ замковыхъ”, “людей господарскихъ”, тобто підданих великого князя литовського.

По-іншому складалася доля князівських, панських, боярських і церковних підданих. Спочатку вони підлягали присудові місцевої адміністрації. Проте вже із середини XV ст. уряд перекладає певні елементи ведення судового процесу із старост на феодалів. Йдеться про передачу останнім функцій “децкого”. Тобто представлення до суду звинуваченого у

певному злочині селянина покладалося на його власника-шляхтича, а не представника старости – “децкого”. За виконання цієї справи феодал отримував грошові відшкодування і можливість стягати на свою користь присуджені зловмиснику кошти [11, 16]. Це практикувалось і на початку XVI ст., що відображено в “Уставній грамоті Київської землі” 1507 р. Там, зокрема, вказується: “А на церковные люди и на князские и на боярские децких не давати, первой обослати листомъ, шобы къ праву сталь, а любо человека поставиль; а не станеть, а любо человека не поставиль, до кого дело будетъ: ино тогды децкого дати, а вину государю осуженую заплатити, чый будетъ человекъ” [8, 34].

Варто відзначити, що вже з 90-х років XV ст. шляхетські піддані були майже повністю виведені з юрисдикції старост і перейшли до компетенції судоволодільця. Ймовірно, юридичне закріплення такого стану речей було здійснене “Уставною грамотою Київській землі” першої половини 90-х років XV ст. Саме на неї посилався король Олександр у 1495 р., звертаючись до черкаського намісника Кмити Олександровича: “Ино ведь мы на то вамъ право нашо дали всей земле Киевской, што врядникъ нашъ не маєть слугъ и людей князьскихъ и паньскихъ и боярскихъ ни судити, ни радити, а ни винъ и ни пересудов на них брати” [17, 152].

Черговим кроком до закріплення виключного права володільця судити своїх підданих була також “Уставна грамота мешканцям Київського воєводства”, датована 1529 р. Вона доволі категорично наголошувала, що слід “судити тыхъ людей господаремъ ихъ, хто кому служить” [8, 210].

Незважаючи на введення до дії цілої низки відповідних розпоряджень і настанов шляхта не досягла абсолютного вилучення своїх людей з-під судівництва місцевих адміністраторів. Так, цитована вище королівська грамота до Кмити Олександровича подає нам інформацію про існування обопільного (мішаного) суду, коли суддівство вели разом староста і шляхтич. Він функціонував за умови причетності до судової справи представників обох сторін у ролі позивача і звинуваченого: “Коли зъ нашимъ человекомъ пригудитъ князьскому або панському человеку, а любо боярьскому право мети, ино тогды вряднику нашому судити его человека зъ его судьею” [17, 152]. І надалі старости зберегли за собою часткове право присуду над шляхетськими та церковними підданими. Це стосувалося тих, хто перебрався на постійне чи тимчасове помешкання до Черкас і Канева. В описі Канівського замку 1552 року з цього приводу зазначається: “Подданныхъ всихъ яко замковыхъ, такъ князьскихъ, земянских, церковныхъ староста судить” [1, 96, 98]. Щоправда, компетенція місцевих урядовців, як стверджує І. Новицький, стосувалася лише найважливіших карних злочинів, якими були розбій, насилля над жінкою, підпал чийогось добра, тілесні пошкодження чи вбивство шляхтича [11, 18]. Решта здійснених злочинів, а також всі правопорушення, скоєні мешканцями шляхетських і церковних маєтків, підлягали судові їхнього власника.

Обмеження судових повноважень черкаських і канівських старост було доволі складним процесом, оскільки супроводжувалося намаганнями останніх відстояти свої традиційні права. Тому, незважаючи на заборони, вони продовжували діяти за звичною схемою. Так, у 1495 р. Кмита Олександрович наклав свою судову юрисдикцію на слуг і людей князя Богдана Глинського, що жили в Черкасах. Той поскаржився на це литовському князю Олександру, на що останній відповів категоричною забороною черкаському урядовцю судити підданих князя [17, 152]. Спостерігаються також спроби підкорити судівництву великокнязівських намісників мешканців вотчинних володінь. О. Дашкович свого часу поширив свою судову владу на жителів села Совин, що належало Київському Пустинському монастирю. Згодом Сигізмунд Перший дорікав старості: "...ты людей ихъ церковныхъ совинцов кажешъ имати и въ пятство сажати, и за поруки давати, и вины дей непомерные зъ нихъ собе берешъ, а въ томъ дей тому монастырю и имъ самимъ отъ тебе кривда и шкода ся великая дееть" [8, 219]. Така діяльність місцевих урядовців розцінювалася і королем, і покривдженими сторонами як посадові зловживання. Однак старости такими методами намагалися не лише повернути свої звичні для попередніх часів повноваження, а швидше розповсюдити своє судовладдя на всіх жителів ввірених земель і, відповідно, розширити межі впливу та зміцнити власний статус на місцях.

На відміну від простолюду, шляхетський стан перебував поза межами старостинської юрисдикції. Таке положення теж було закріплене офіційними документами. Привілеї Київській землі 1507 та 1529 рр. визначали судовою інстанцією для князів, панів і бояр київського воєводу. Хоча, за бажанням, вони могли звертатися для розбору судових справ до глави держави [8, 35, 209, 210]. До нього ж зверталися і з апеляціями. Так, Іван Зубрик та кілька інших черкаських бояр, визнаних винними у повстанні 1536 р. проти місцевого старости Василя Тишкевича [7, 86], звернулися до короля Сигізмунда Августа, щоб той здійснив справедливий щодо них суд. Їх чолобитну було взято до уваги і король визнав їх непричетними до бунту [9, 146 – 147].

Щоправда, за певних умов шляхта теж могла підлягати місцевому суду. За припущенням П.Г. Клепатського, зем'яни при згоді обох сторін могли судитися у своїх старост. Крім цього, подібний процес міг відбуватися за вказівкою короля, особливо, якщо це стосувалося справи між представником вищої верстви і людиною нешляхетського походження [3, 104].

Підсудність церкви носила двоїстий характер. З одного боку, врегулювання правовідносин внутрішнього характеру належало виключно їй самій. Її судовий імунітет підкріплювався королівськими грамотами, в одній з яких наголошувалося: "Абы нихто отъ светскихъ судей судити не смель дель духовныхъ" [8, 81]. З іншого, і церкви, і монастирі не були абсолютно відмежовані від судової компетенції старост. Вже відзначалося, що церковні піддані, котрі живуть у місті чи при замку, підлягали місцевому

присуду [1, 96, 98]. Поряд із цим старости мали повноваження судової влади у спірних питаннях між монастирями і жителями Черкас і Канева на предмет використання земельних ресурсів і промислових угідь (хоча духовні отці мали право звертатися із вирішенням таких тяжб і до "господаря"). Як докази, можна навести приклади судових процесів Київського Пустинського монастиря із черкаськими і канівцями [8, 188, 219, 402; 18, 165 – 166; 15, 11].

Нарешті, остання категорія, що підпадала під судову юрисдикцію старост, – населення, що тимчасово перебувало в Черкасах чи Каневі. В описі Канівського замку чітко відзначено: "...гости повинны быти присуду замкового" [1, 98]. До "гостей" тут зараховували купців, прийшлих козаків тощо.

Таким чином, право старостинського суду однозначно поширювалося на великокнязівських підданих – селянство і міщанство, прийшлий люд ("гости"), а в окремих випадках – на шляхетських і церковних підданих, дрібну шляхту. Такий стан речей зберігався до проведення судово-адміністративної реформи 1564 – 1566 рр. Її результатом стало утворення трьох типів повітових судів: земського, підкоморського і гродського [19, 53]. Реформа розширила судові повноваження старост: під їх судову юрисдикцію потрапили як нешляхетські (господарські) піддані, так і шляхта повіту [19, 55 – 56; 20, 266]. Розширився і штат суду. Окрім старости та підстарости до гродського суду, зокрема, входили гродський суддя та писар [19, 63].

Безперечно, що старости чинили суд з огляду на визначену їм за посадою компетенцією. Проте вони не були позбавлені втручання у цю сферу глави держави, котрий уособлював собою найвищу судову інстанцію у Великому князівстві Литовському. Це відбувалося за умови, коли місцеві урядники не могли надати належну управу спірним сторонам і прийняти справедливе і доцільне судове рішення. Між іншим, король критикував старост за подібне. Зокрема, у справі земельної суперечки між канівськими міщанами і Пустинським монастирем Сигізмунд Перший картав канівського державця Никифора Бобоеда: "... нам то дивно есть, иж онъ, яко врандникъ нашъ, будучи тамъ на томъ замку нашомъ, самъ конца тому уделати не хотель" [3, 103].

В окремих випадках представники спірних сторін, обминаючи старосту, зверталися безпосередньо до короля. В подібних ситуаціях останній або сам приймав судові рішення, або ж передавав справу на розгляд місцевого старости. Коли в 1562 р. до Сигізмунда Августа надійшла скарга черкаського зем'янина Івана Зубрика на Ждана Повитку про посягання на його промислові угіддя, король розпорядився черкаському і канівському старості Михайлові Вишневецькому провести судовий процес і владнати конфлікт [3, 104]. До верховного правителя зверталися також для підтвердження судового рішення місцевого урядника. Зокрема, з такою метою у 1507 р. була надіслана чолобитна від групи черкаських міщан затвердити судові розпорядження князівського намісника Богдана Глинського не притягувати їх до

ясачної служби. Проаналізувавши пред'явлений чолобитниками судовий лист Глинського, Сигізмунд Перший визнав його справедливим і підтвердив зазначений там привілей своєю грамотою [21, 121 – 122].

Таким чином, можна констатувати, що коло адміністративно-господарських повноважень старост Черкаського і Канівського повітів було доволі широким. Більшість питань внутрішнього життя місцевого населення у цій сфері перебували у компетенції місцевих урядовців. Крім цього, їхня діяльність була насичена прагненням до розширення своїх повноважень, що виявлялося у великій кількості самочинних і самовладних дій.

1. Архив Юго-Западной России. – К., 1886. – Ч.7. – Т.1 – 413 с.
2. Каманин И.М. К вопросу о козачестве до Б.Хмельницкого // Чтения в историческом обществе Нестора-Летописца. – К., 1894. – Кн.8. – С. 56-115.
3. Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли. Литовский период. – Одесса, 1912. – Т.1. – 527 с.
4. Грушевський О. Промисли в Україні XVI ст. // На переломі: друга половина XV – перша половина XVI ст. – К., 1994. – С.256-266.
5. Архив Юго-Западной России. – К., 1907. – Ч.8. – Т.5. – 560 с.
6. Грушевський А.С. Города Великого княжества Литовского в XIV – XVI вв. Старина и борьба за старину. – К., 1918. – 240 с.
7. Яковлев А. Бунтъ черкасцев и каневцевъ въ 1536 году // Украина. – 1907. – Январь. – С.81 – 89.
8. Акты, относящиеся к истории Западной России. – СПб., 1848. – Т.2. – 527 с.
9. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб., 1865. – Т.2. – Прибавления к I и II тому. – 176 с.
10. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб., 1863. Т.1. – 385 с.
11. Новицький І. Начерк історії селянської верстви в правобічній Україні XV – XVIII в. // Новицький І. Розвідки про селянство на Україні – Руси в XV – XVIII в.: В 2-х частинах. – Львів, 1901. Ч.1. – 171 с.
12. Архив Юго-Западной России. – К., 1863. – Ч.3. – Т.1. – 433 с.
13. Сборник Императорского Русского Исторического общества. – СПб., 1884. – Т.41. – 558 с.
14. Книга посольская метрики Великого княжества Литовского, содержащая в себе дипломатические сношения Литвы с государствами Сигизмунда-Августа с 1545 по 1672 г.: В 2-х т. – М., 1843. – Т.1. – 480 с.
15. Архив Юго-Западной России. – К., 1890. – Ч.7. – Т.2. – 492 с.
16. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11-ти т., 12-ти кн.. – К., 1995. – Т.7. – 624 с.
17. Акты, относящиеся к истории Западной России. – СПб., 1846. – Т.1. – 414 с.
18. Архив Юго-Западной России – К., 1907. – Ч.8. – Т.4. – 442 с.
19. Лаппо И. Гродский суд в Великом княжестве Литовском в XVI столетии // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1908. – № 1-2. – С.51-113.
20. Лаппо И.И. Великое княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569 – 1586): В 2-х томах. – СПб., 1901. – Т.1. – 780 с.
21. Акты Литовско-Русского государства, изданные М. Довнар – Запольским: В 2-х т. – М., 1899. – Т.1. – 467 с.

К. В. Івангородський

ФОРМУВАННЯ СЕЛЯНСЬКОЇ ВЕРСТВИ ПІВДЕННИХ СТАРОСТВ КИЇВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст.: СПЕЦИФІКА УМОВ І СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН

Селянська верства в добу пізнього середньовіччя та раннього нового часу виступала домінуючою основою кожного європейського соціуму. Не становила винятку в цьому і Річ Посполита. Водночас таким винятком була територія південних староств її Київського воєводства, що являли собою на час другої половини XVI – першої половини XVII ст. її південно-східний кордон. Безсумнівно, ця особливість позначилася і на соціальних відносинах у межах регіону. В такому контексті досить цікавою постає проблема аналізу специфіки формування саме селянської верстви на цій території. Оскільки, незважаючи на малочисельність, ця верства на зазначеному етапі поставала своєрідним містком (при цьому фактично економічно вільним) між основним «двигуном» тогочасних етносоціальних процесів – українським козацтвом і покріпаченим селянством решти підпольських українських земель, виступаючи для останніх омріяним ідеалом вільного господарювання. Попри всю значущість цієї проблеми, вона поки не дістала належної уваги у вітчизняній історіографії. З огляду на цю обставину, ми ставимо собі за мету простежити основні аспекти щодо специфіки умов формування селянської верстви південної Київщини протягом другої половини XVI – першої половини XVII ст.

В історіографії це питання порушувалося, як правило, побіжно, в загальному контексті еволюції українського селянства, без урахування значної кількості специфічних моментів розвитку порубіжного краю, що досліджується. В дожовтневий період на цій проблемі мимохідь зупинялися М.Костомаров, П.Куліш, В.Антонович, Л.Падалка, О.Єфименко, М.Любавський. Натомість більш ґрунтовно намагалися розглянути особливості селянства південної Київщини раннього нового часу М.Грушевський, М.Владимирський-Буданов, П.Клепатський. У радянські часи, незважаючи на ідеологічний тиск, вагомий внесок у розробку проблеми зробили передусім І.Бойко, Д.Мишко, О.Баранович, І.Крип'якевич. На сучасному етапі розвитку вітчизняної історіографії цим питанням найбільше уваги приділяють у своїх працях О.Гуржій, А.Гурбик, Я.Ісаєвич, В.Щербак, А.Чабан, Ю.Михайлюк та ін. Однак спеціального розгляду специфіки формування селянської верстви південних староств Київського воєводства в означений період поки що немає.

Однією з найпомітніших особливостей цього регіону був економічний розвиток, специфіці якого нами вже приділялася увага на сторінках «Українського селянина» [1]. Водночас нетиповість економічного становища краю, що досліджується, зумовлювала тут і не зовсім стандартні для тогочасної Речі Посполитої соціальні відносини. Якщо протягом другої половини XVI ст. більша частина українських